

ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ І НОВІТНІЙ КАНОН УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Т.М. Камишова

У статті розглядаються праці літературних критиків новітнього періоду про Олександра Кониського, зокрема, Є. Кирилюка, М. Сиваченка, Н. Калениченка, І. Денисюка, П. Хропка та ін.

У оцінці творчості О. Кониського новітнє літературознавство виявляє себе, за слухним висловлюванням П. Хропка, «з позицій марксистського літературознавства» [1, 52]. На певному етапі його розвитку в баченні творчості О. Кониського фундаментальними визначаються дві тези: перша — про брак мистецької обробленості та, власне, мистецького хисту в письменника (що, вважаємо, бере свій початок від Франкових спостережень над творчістю митця). На думку Є. Кирилюка, «можна цілком погодитися з відомою українською радянською письменницею Варварою Чередниченко, яка в передмові до його «Творів» 1918 року зазначала, що в Кониського є «надзвичайно талановиті речі, а є й зовсім не оброблені з художнього боку» [2, 3]; М. Сиваченко попередньо до сказаного Є. Кирилюком висловлюється ще виразніше в цьому плані: «Кониському не завжди вдавалося досягти бажаного — привести у повну гармонію кількість з якістю» [3, 6].

Друга теза стосується питання світогляду письменника, точніше — суперечливості, як найбільш характерної ознаки в світоглядних засадах митця. Так Є. Кирилюк, зокрема, констатує, що «історико-літературна постать Кониського дуже суперечлива» [2, 3], сприймаючи це як загальну ознаку творчості цього письменника; М. Сиваченко пов'язує художнє «пробуксовування» мистецької спадщини О. Кониського з тим, що письменник у своїй творчості «подеколи не досягав успіху в зв'язку із суперечностями свого світогляду, а також тому, що не раз використовував белетристику з пропагандистською метою» [3, 6]. У цьому разі ще категоричніший, мабуть, П. Хропка, який вважає, що твори письменника «відзначалися зверхньою, нав'язливою тенденцією, замазуванням антагоністичних суперечностей, властивих буржуазно-поміщицькому суспільству, слабкою художністю, не витримали іспиту часу, становлять лише історико-літературний інтерес» [1, 52]. І хоч ця позиція дослідника згодом дещо видозміниться в бік пом'якшення все-таки, визнаючи, що «як соціальний аналітик своєї доби, Кониський залишив неоціненну — досі не перевидану й ніяк не оцінену — спадщину» [4, 10], — П. Хропка висновуватиме: «те, що пропагував Кониський публіцистично й прямолінійно, в літературі іноді — коштом художності» [4, 11].

Дещо раніше цей дослідник змушений буде визнати, квітаючись зі своїм попереднім максималізмом, що «за оцінкою І. Франка, Кониський рівнем свого художнього обдарування стояв нижче від І. Нечуя-Левицького та Панаса Мирного, проте «мав у Галичині далеко більше впливу» на розвиток національної ідеї, ніж вони» [5, 10], сама ж «проза Кониського відбиває суттєві тенденції українського суспільного життя пореформених часів і посідає помітне місце в українській літературі цієї доби» [5, 10].

Переконуємося в наявності певної еволюції в позиції, зокрема, П. Хропка. Ця тенденція є чинною й у інших випадках, що зауважує в авторефераті свого дослідження про О. Кониського-прозаїка Лілія Ожоган: «час від часу (дослідники. — Т.К.) вдавалися до спроб відмовитися від упередженого ставлення до літературної діяльності письменника (праці М. Є. Сиваченка, Н.Л. Калениченка, І.О. Денисюка, П.П. Хропка)» [6, 3].

Утім, гадаємо, Л. Ожоган дещо спрощує проблему: із загальним ставленням або, точніше, тенденцію в оцінці літературної діяльності письменника у М. Сиваченка, П. Хропка ми вже ознайомилися; щодо інших, згаданих поважних літературознавців, зауважимо лише, що тут також спостерігаються певні (які нам пропонують

сприйняти за об'єктивований погляд на предмет дослідження) вагання: зокрема, Н. Калениченко в шерензі «ліберально-буржуазних письменників» [7, 43] першим серед митців другої половини XIX ст. визнає О. Кониського; ця дослідниця вважає, що письменникові не притаманний ресурс психологічного моделювання персонажів, а якщо такий і трапляється — зараховує це до винятків: «*Навіть* (підкреслення наше. — Т. К.) О. Кониський робить спробу дати психологічний аналіз» [7, 123], хоч і визнає в низки українських письменників певні тенденції, наявні у творчості О. Кониського: «Звідси така оцінка просвіти народу, вірність заповітам П. Куліша та О. Кониського» [7, 43].

Висновок, як на нашу думку, в цьому разі повинен враховувати фактор часу: суспільна і літературознавча думки не виявляють ще належної готовності сприйняти митця як самоцінну, етапну для розвитку історії української літератури творчу особистість.

80—90-ті роки минулого, XX століття, проте, гадаємо, викристалізували окремі положення в баченні спадку та світогляду літератора: так, М. Сметанська здійснює спробу збагнути коріння і причини появи тези про суперечливість поглядів письменника і вважає, що одним із моментів такого пояснення може стати позиція О. Кониського в ставленні до «жіночого питання» [8, 11], М. Комишанченко намагається з'ясувати причину налічок на О. Кониському як «ліберально-буржуазному», націоналістично налаштованому письменникові, й нагадує, що в «середині 70-х років» XIX ст. письменник виступив із «настановчими літературно-критичними статтями, в яких говорив про вузько національну, суто культурницьку місію української літератури» [9, 234], Л. Ожоган визнає неправочинним те, що при оцінці творчого спадку письменника втрачалось «розмежування між митцем і політиком, літературною діяльністю і суспільно-політичними поглядами» [6, 2] О. Кониського, що, скажімо, Н. Скоробагатько розцінює в цьому разі як тенденцію у навішуванні письменникові «традиційних політичних ярликів» [10, 4]. Бачимо, в що перетворилися помірковані, на зразок наявної в «Киевлянині» нейтральної посмертної оцінки, що «О. Я. Кониський брав палку участь у місцевих суспільно-просвітницьких справах» [11], хоч, на загал, і від «Киевлянина» письменник чув за життя доброго мало, що дало підстави П. Хропкові охарактеризувати ставлення цього періодичного видання до О. Кониського як «хуліганські звинувачення зі сторінок шовіністичного «Киевлянина» [4, 59]. Утім, чи могло скластися по-іншому для особистості, яка цілковито свідомо і послідовно присвятила себе і відбула шлях речника і творця ідеї національного відродження українського народу? Має цілковиту слушність П. Хропкові, стверджуючи: «літературна творчість Кониського є промовистим свідченням розвитку й кристалізації української національної ідеї, яка вперше зазвучала в поезії Шевченка» [4, 60].

Так само, як нелегко, долаючи політичні, суспільні, історичні тарапати пробивала собі шлях ця ідея, — так само непросто, не відразу, не прямолінійно і, чого там гріха таїти, неадекватно викристалізовувалася і оцінка про творчість письменника, і літературно-критична, літературознавча думка про жанрову поліфонію творчості О. Кониського та найбільш знакових його творів, де зустрічаємо також думки, здатні взаємовиключати одна одну.

Утім, чи не в цій складності, суперечливості, навіть взаємовиключеності — феномен О. Кониського? Маємо на увазі те, що саме *неординарна* творчість, як і *неординарна* постать здатні породити стільки пристрастей в оцінках, до того ж — в оцінках, сполучуваних завжди із перебігом стану справ державних в історії України. Оцінки творчості й ролі О. Кониського стають своєрідним показником, лакмусовим папірцем стану цих справ, тож чи належить дивуватися тому, що із здобуттям Україною статусу суверенної, національної держави, ці оцінки поляризуються до попередніх?

Тепер уже дослідники визнають за О. Кониським слушність у «основоположних постулатах», заявлених митцем у праці «Український націоналізм» (1875), а саме:

«дерусифікація, зосібна суспільних верхів, громадянський обов'язок інтелігенції через творення і прилучення до національних культурних цінностей самій українізуватись і піднести етнічну самосвідомість мас, визначальна роль при цьому рідномовної освіти, формування єдиної літературної мови на всіх українських землях, надпартійність національних пріоритетів» [4, 62], так само кваліфікується національна ідея, заявлена О. Кониським у праці «Український націоналізм» як така, що «була життєво необхідною» [12, 52]; автори ж «Історії української літератури ХІХ століття» визнають, що в добу заборони царським указом українського слова «заняття українською літературою за таких умов вимагало великої відданості справі й особистої мужності, що характерно було для таких ініціативних і наполегливих подвижників — М. Драгоманова, М. Старицького, О. Кониського, Б. Грінченка, Олени Пчілки» [13, 7], як і визнають історики літератури й те, що саме О. Кониським у край важку добу культурного і національного життя українського народу «висловлено міркування про стан української нації, культури і мови в умовах колоніального гніту і тотальної русифікації» [14, 138], а «центральне місце в культурно-критичній програмі О. Кониського посіло питання про право українського народу на свою окрему національну літературу, її самовизначення, про національний зміст і народність літератури, її внутрішню специфіку, громадсько-естетичні завдання» [14, 146].

У визнанні новітніх дослідників спадщини митця того, що «розмова про творчість Кониського досить швидко з площини літературної переноситься у інший вимір — політичний» [15, 94] нам вчувається і певна прикрість, узалежнена від нашого історико-літературного досвіду, і посутній закид цьому досвіду в невмінні чи небажанні визволитися від соціологізованої павутини страху та здійснити оцінку, незаклішовану соціологічною кон'юктурою. Так само сприкрено лунає і теза про те, що «мабуть, беззавітна праця на національній ниві дійсно стала домінантою життя Кониського. Всі, хто так чи інакше торкалися його долі, обов'язково підкреслювали цю рису» [15, 93]. Інша річ, наскільки, щоправда, об'єктивним визначалося те підкреслювання, стверджуємо ми — з огляду на значний досвід негативних оцінок, шельмувань і обвинувачень на адресу О. Кониського, про що вже ішлося вище.

Згоджуємося тому з твердженням О. Мисюри, що, «на жаль, реальність розвитку суспільно-політичних подій в Україні привела до того, що лише в наш час з'являється можливість дослідити творчість одного з талановитих чернігівців» [16, 129], вивчити цю творчість не лише з позицій незаклішованих соціологічними догмами, а з урахуванням значення цілісності ідей О. Кониського для усього творчого спадку митця: і як прозаїка, і як поета.

SUMMARY

In the article works of the new period literary critics about Oleksandr Konysky, in particular of Y. Kyryliuk, M. Syvachenko, N. Kalenyuchenko, I. Denysiuk, P. Khropko and others are been reviewed.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хропко П. О. Кониський і його спадщина // Радянське літературознавство. — К., 1986. — № 8.
2. Кирилук С. Прогресивний струмінь творчості // ЛУ. 1986. 21.08. — С. 3.
3. Сиваченко М. Олександр Кониський // Кониський О. Оповідання. Повесть. Поетичні твори. — К.: Наукова думка, 1990.
4. Хропко П. Речник національної ідеї // Дивослово. — К., 2000. — № 8.
5. Хропко П. Проза Олександра Кониського // Дивослово. — К., 1996. — № 1.
6. Ожоган Л. Проза А. Конисского в контексте идейно-эстетических исканий украинской литературы второй половины XIX ст. — Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. — К., 1990.
7. Калениченко Н. Українська література кінця ХІХ — початку ХХ ст. Напрями, течії. — К., 1983.
8. Сметанская М. Проблема социальной эмансипации женщины в украинской прозе XIX века. — Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. — К., 1987.
9. Комишанченко М. З історії українського шевченкознавства. Творчість Т. Г. Шевченка в оцінці

- дожовтневого літературознавства. — К., 1972.
10. Скоробагатько Н. М. Олександр Кониський на тлі своєї доби (Життя. Діяльність. Творчість). Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. — К., 1996. — 22 с.
 11. Некролог. — Киевлянин. — 1900. 30 листопада. — № 332.
 12. Гориславець В. Біля витоків народницької історії літератури // Слово і час. — 1996. — № 10.
 13. Федченко П. М. Література 70—90-х років. — Історія української літератури XIX століття. — К.: Либідь, 1998.
 14. Скоробагатько Н. М. Олександр Кониський. — Історія української літератури 70—90-х років XIX ст.: У 2 т.: Логос, 1999.
 15. Демченко Т., Кулінська С. «Надзвичайно характерна постать» на тлі «досвітньої доби» (штрихи до життєпису О. Кониського) // Сіверянський літопис. — 2000. — № 6.
 16. Мисюра О. Олександр Кониський (1836—1900 рр.) // Сіверянський літопис. — 2002. — № 1.

Надійшла до редакції 20 лютого 2007р.